

บัณฑิตในพระพุทธศาสนา

ผศ.ดร. เทพประวิณ จันทร์แรง
หัวหน้าสาขาวิชาพระพุทธศาสนา
วิทยาเขตเชียงใหม่

หลักธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า เป็นสิ่งที่ถูกต้องดีงาม มีเหตุมีผล พระองค์ทรงพยายามอบรมสั่งสอนให้กับศาสนิกชน ได้เข้าใจและประพฤติในสิ่งที่เป็นความดี อย่างเช่น การคบคนที่เป็นบัณฑิต โดยทรงรับรองว่า “บัณฑิตานัญจะ เสวะนา... เอตัมมังคะละมุตตะมัง” การคบบัณฑิตเป็นมงคลอย่างยิ่ง ดังนั้น เพื่อให้เกิดความเป็นมงคลในชีวิต เราจะต้องเลือกคบเฉพาะบัณฑิตเท่านั้น^๑ นี่แสดงให้เห็นว่า มนุษย์เราเมื่อเป็นสัตว์สังคม ต้องรู้จักคบหาผู้คน มองออกบอกได้ว่าใครมีลักษณะเป็นอย่างไร

ก่อนอื่น เราควรมาทำความรู้จักกับบัณฑิตเสียก่อน บัณฑิตนั้น มีสมญาว่า “ธีรชน” คือนักปราชญ์บ้าง ว่า “สัตบุรุษ” คือคนสงบเรียบร้อยบ้าง ว่า “เมธี” คือปัญญาชนบ้าง ว่า “มุณี” หรือ “กวี” คือผู้รู้บ้าง บัณฑิตที่มีสมญานามดังนี้ เราจะหาพบได้ในตำรับตำราทางพระพุทธศาสนา

คำว่า “บัณฑิต” โดยทั่วไปในทางโลก หมายถึง บุคคลที่มีวิद्यฐานะหรือจบปริญญาเป็นเครื่องวัดภูมิของบัณฑิต เช่น บัณฑิตที่จบปริญญาตรี ปริญญาโท หรือ ปริญญาเอก ในสาขาที่แตกต่างกันของแต่ละสถาบัน แต่ถ้าในความหมายทางพระพุทธศาสนามีความหมายกว้างและลึกซึ้งมากกว่านี้ ผู้เป็นบัณฑิตจะยึดถือคุณสมบัติเป็นเครื่องวัดภูมิบัณฑิต ทุกคนสามารถเป็นบัณฑิตได้ ถ้าหากว่าบุคคลนั้นมีศีลธรรมและจริยธรรม ที่เป็นจรรยาบรรณของบัณฑิตในมังคัลตถปิณี^๒ ได้ให้ความหมายของบัณฑิตไว้ว่า ผู้ดำเนินตามกุศลกรรมบถ ๑๐ มีเว้นจากปาณาติบาต เป็นต้น คิดเป็นกุศล พูดเป็นกุศล ทำเป็นกุศลและดำเนินชีวิตแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์ด้วยปัญญาคติ รู้จักใช้ปัญญารอบรู้ในเหตุผลและเป็นผู้ยึดเอาทั้งประโยชน์ตนและผู้อื่น ความเป็นอยู่ด้วยสติปัญญาอันประเสริฐ^๓ อันที่จริงคุณค่าของความเป็นบัณฑิตนั้นอยู่ที่สาระและการดำเนินชีวิตที่ประกอบด้วยปัญญา และการบำเพ็ญประโยชน์เป็นสำคัญ ดังมีพระพุทธดำรัสในอุกยัตถสูตรที่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสไว้เป็นหลักการอันสำคัญ อยู่ว่า

^๑ ขุ.ขุ. (ไทย) ๒๕/๓๗/๗.

^๒ คณะกรรมการแผนตำรา มหามกุฏราชวิทยาลัย, มังคัลตถปิณี แปล เล่ม๑, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔), หน้า ๒๑.

“ธีรชนไม่ประมาทดำเนินชีวิตด้วยปัญญาสอดส่อง ยอมรับปฏิบัติประโยชน์ทั้งสองคือ ประโยชน์ชาตินี้ และ ประโยชน์ชาติหน้า เพราะลู่ถึงประโยชน์ (ทั้งสองนั้น) ทำนจึงเรียกว่า บัณฑิต”^๑

บัณฑิตได้ดำเนินชีวิตอย่างระมัดระวัง เมื่อยังมองไม่เห็นสถานะอื่นเหมาะสม ก็ยังไม่ทิ้งสถานะเดิม พยายามนำชีวิตให้ก้าวหน้า เมื่อตั้งตัวจึงเริ่มก้าวต่อไป ถึงจะมีความทุกข์เดือดร้อน ก็ไม่ละทิ้งประโยชน์ที่ตนบำเพ็ญอยู่

ประเภทของบัณฑิต บัณฑิตนั้นท่านแบ่งไว้มีอยู่ด้วยกัน ๒ ประเภทใหญ่ ๆ คือ

๑. **บัณฑิตภายนอก** ได้แก่ คนที่เป็นบัณฑิตในทางโลก ผู้ที่จะคบบัณฑิตภายนอกได้ด้วยการไปมาหาสู่ สนทนาปราศรัย ร่วมคิด ร่วมฟัง แลกเปลี่ยนความคิดเห็น

๒. **บัณฑิตภายใน** ได้แก่ คนที่เป็นบัณฑิตทางธรรม การคบบัณฑิตภายในนั้น หมายถึง ตัวเราต้องเป็นคนที่มีการฝึกฝนพัฒนาตนเองให้เป็นคนมีใจบริสุทธิ์ คือไม่โลภ ไม่โกรธ ไม่หลง มีกาย วาจา ใจ อันสุจริต คือเว้นจากการทำลายชีวิตตนและผู้อื่น เว้นการลักขโมยของผู้อื่น เว้นการทำผิดประเวณีต่อกัน และมีวจีสุจริต คือพูดแต่ความจริง พูดคำที่ประสานสามัคคี พูดคำไพเราะ และพูดคำที่มีสาระประโยชน์ อย่างนี้จึงจะเรียกว่าคบบัณฑิตภายใน

ลักษณะของบัณฑิต ลักษณะบัณฑิตที่ปรากฏในพระไตรปิฎกมีลักษณะแตกต่างกันออกไป หลายลักษณะด้วยกัน ในอังคุตตรนิกาย ดิกนิบาต พระพุทธองค์ได้ตรัสถึงลักษณะ นิमित และอุปทานของบัณฑิตว่ามี ๓ ลักษณะ คือ^๒

๑. บัณฑิตย่อมเป็นผู้มีความคิดและมีอารมณ์ดีโดยปกติ
๒. บัณฑิตย่อมเป็นผู้พูดแต่คำดีโดยปกติ
๓. บัณฑิตย่อมเป็นผู้ทำแต่ความดีโดยปกติ

ตามพุทธโอวาทนี้ ลักษณะของผู้ที่เป็นบัณฑิตสามารถสังเกตได้ ๓ ลักษณะหลักใหญ่ ๆ คือ การคิด การพูด และการกระทำ หมายความว่า ความคิดดี เป็นบัณฑิตลักษณะ การพูดถ้อยคำที่ดี ไพเราะ เป็นบัณฑิตนิमितและการทำดี เป็นบัณฑิตอุปทานซึ่งสามารถอธิบายย่อ ๆ เกี่ยวกับลักษณะ ทั้ง ๓ ได้ดังนี้

๑. บัณฑิตเป็นผู้มีความคิดและมีอารมณ์ดีโดยปกติ สังเกตได้คือ บัณฑิตนั้นจะประกอบไปด้วย มโนกรรมที่ดีงามซึ่งเรียกว่าบัณฑิตลักษณะ ๓ ประการ คือ^๓

^๑ ขุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๒๓/๓๖๘.

^๒ อัง. ดิก. (ไทย) ๒๐/๓/๑๔๒.

^๓ สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (พิมพ์ ธรรมธโร), มงคลยอดชีวิต ฉบับสมบูรณ์, (กรุงเทพฯ : ธรรมสภา, ๒๕๓๙), หน้า ๓๘ – ๓๙.

(๑) ปราศจากความโลภอยากได้อะไรก็มีเกินขอบเขต จะได้จะมีแต่ในทางที่เหมาะสม พอใจแสวงหาในขอบเขตแห่งศีลธรรม พอใจในสิ่งที่ตนมี ดำเนินชีวิตด้วยสัมมาอาชีวะโดยชอบธรรม สม่่าเสมอ

(๒) ปราศจากการความโกรธที่ทำให้อหฺรยาศัยไม่โหดร้าย ประกอบด้วยเมตตากรุณาโอบอ้อมอารี หวังความสุขความเจริญแก่สรรพสัตว์ทุกหมู่เหล่า

(๓) ปราศจากความหลง คือมีสติสัมปชัญญะเป็นตัวนำ พิจารณาหาเหตุผลให้รู้ผิดชอบ ชั่วดีหรือรู้บาปบุญคุณโทษได้ และมีสัมมาทิฐิเข้าส้นับสนุนให้เห็นผิดเป็นผิด เห็นชอบเป็นชอบ

๒. บัณฑิตเป็นผู้พูดแต่คำที่ดีโดยปกติ โดยสังเกตได้คือบัณฑิตจะแสดงออกทางวจีสจฺริตที่สุภาพดีงาม เรียกว่า บัณฑิตนิमित ๔ อย่าง คือ^๖

(๑) พูดแต่คำที่เป็นจริง มีหลักฐานไม่ปลอมแปลง และไม่กลายเป็นอื่น เป็นหนึ่งไม่มีสอง

(๒) พูดแต่คำที่ประสานสามัคคี พูดให้คนรักใคร่สนิทสนมซึ่งกันและกันเป็นคำพูดที่ผูกมิตรไมตรีได้เป็นอย่างดี

(๓) พูดแต่คำที่ไพเราะ คำอ่อนหวาน ไม่มีโทษภัยแก่ผู้ฟัง

(๔) พูดแต่คำที่มีประโยชน์ มีเหตุมีผล พูดเรื่องที่มีอยู่จริง ถูกกาลเวลา และมีความเหมาะสมกับภูมิธรรมของบุคคล

๓. บัณฑิตเป็นผู้ทำแต่ความดีโดยปกติ สังเกตได้จากการกระทำของบัณฑิตที่แสดงออกทางกาย ซึ่งเรียกว่า บัณฑิตตาปทาน มีลักษณะ ๓ ประการ คือ^๗

(๑) เว้นจากการทำลายชีวิตตนและผู้อื่น มีเมตตาหวังดีต่อกัน และมีกรุณาหวังช่วยเหลือกัน

(๒) เว้นจากการลักขโมยของผู้อื่น มีสัมมาอาชีวะหาเลี้ยงชีวิตในทางที่ชอบ ไม่ใช้อยูบายหากินในทางที่ผิด เช่น ปล้น จี้ เป็นต้น ที่เป็นเหตุทำให้ทรัพย์สินผู้อื่นเสียหาย

(๓) เว้นการทำผิดประเวณีต่อกัน คือ ไม่ผิดต่อลูกเมียผู้อื่น

ในอังกุตตรนิกาย ติกนิบาต ยังได้กล่าวถึงลักษณะของบัณฑิตไว้ว่า บุคคลผู้เป็นบัณฑิต คือผู้ประกอบด้วยธรรม ๓ ประการ คือ^๘

๑. เห็นความล่วงเกิน โดยความเป็นของล่วงเกิน หมายถึง บัณฑิตยอมเป็นผู้ที่เห็นคุณโทษ ประโยชน์และสิ่งมิใช่ประโยชน์ทั้งหลาย

๒. เห็นความล่วงเกิน โดยความเป็นของล่วงเกินแล้วทำคืนตามวิธีที่ชอบ หมายถึงบัณฑิตเมื่อทำผิดแล้วก็ยอมรับผิด พร้อมกันนั้นก็ปรับปรุงเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมที่ไม่ดีให้หมดไปเสีย

^๖ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๙ - ๔๒.

^๗ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๒ - ๔๔.

^๘ อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๔/๑๔๓.

๓. เมื่อคนอื่นแสดงโทษที่ล่วงเกินก็รับตามวิธีที่ชอบ หมายถึง บัณฑิตคนอื่นแนะนำสิ่งที่ถูกที่ควร เมื่อพิจารณาแล้วเห็นสมควรก็ทำตามนั้น ไม่ขัดแย้งไม่ต่อต้าน หรือถ้าทำสิ่งใดไปไม่ถูกต้องคนอื่นติเตียน บัณฑิตก็ยอมรับฟังและแก้ไขข้อบกพร่องนั้น

ในโอกาสที่นิสิตมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยได้สำเร็จปริญญาตามฐานานุกรมของตนแล้ว ผู้เขียนขอฝากลักษณะบัณฑิตที่พอสรุปมาเป็นภาษาธรรมดา ๆ ว่า...

“บัณฑิต... ต้องมีชีวิตอยู่ด้วยปัญญา

บัณฑิต... มีปกติคิดดี พูดดี และทำดี

บัณฑิต... มักถามปัญหาสังคมแยกกาย แก่ปัญหาสังคมแยกกาย และเมื่อคนอื่นแก้ปัญหาสังคมแยกกายแล้ว ตนเองชื่นชม สหับสนุน และอนุโมทนา ไม่อิจฉา ริษยา หรือทนเห็นเขาดีกว่าไม่ได้”
